

ŞEHİRLERİMİZİN NÜFUS GELİŞMESİ

(Dört genel sayımın sonuçları)

Yazan: Prof. Ernst REUTER
Çeviren: Doç. Fehmi YAVUZ

21 Ekim 1945 tarihli nüfus sayımının ilk sonuçları hakkındaki ilk resmî yayım bize, son yirmi senenin, yani birinci cihan harbinin ve onu takibeden kurtuluş savaşının sonundan beri, şehirlerimizde nüfusun ne şekilde geliştiğini incelemek ve bu hususta herkesin merakla öğrenmek isteyeceği bazı karşılaştırmalar yapmak imkânını vermektedir. Bu imkânı nüfusu 10.000 den fazla yerlere ait son defa yayınlanan rakamlarla; 1940, 1935, 1927 yıllarının aynı yerlere ait rakamlarını karşılaştırmakla elde etmiş bulunuyoruz.

Uzun zamandanberi memleketin iktisat siyasetine, bir taraflı olan zırai bünyeyi temelinden değiştirmek suretiyle olmasa bile, hiç olmazsa zıraatın yanında devletin düzenlediği, sanayi kurma hareketi hâkim olmuştur. Bu sayede zıraat bölgelerinde artan nüfusa iş bulmak mümkün olacak, bir taraflı bir şekilde yalnız dış ticarete bağlı olan zıraat mahsulleri için canlı bir iç pazar doğacak, bu âmilerin karşılıklı tesiriyle iktisadî gücümüzün genel gelişmesi ve memleketin daha sağlam bir siyasî ve iktisadî istiklâle sahibolması sağlanmış olacaktır. Tatbikatta bazı ayrılıklar göze çarpmakla beraber, devlet tarafından düzenlenmiş iktisat siyasetine bünyesi Türkiye'ye benzeyen bütün memleketlerde raslanmaktadır. Bu siyaset daha uzun zaman damgasını memleketin gelişmesine vuracaktır. Bu siyasetin nüfus bakımından sonucu, şehirli nüfuzun artması şeklinde görünür. [1] Türkiye'nin Avrupai manada şe-

¹ Bu hususta enteresan ve Türkiyedeki gelişme bakımından, okumağa değer olan Dr. A. Bonne'un «The Economie development of the Middle East» London, adlı eserine bakınız. Middle East'in özelliğini Bonne 13. sayfada şöyle gösteriyor; «In oriental Countries as well nıbanlization manifests itself as an important phenomenon affecting population policy»

Kendisinin verdiği rakamlara göre, Bonne'un işaret ettiği bu hususiyet Türkiyeye, hiç olmazsa şimdilik, uymamaktadır. Bonne'a göre bğünkü Türkiyenin büyük şehirlerinde nüfusun % 10 u yaşamakta idi; buna mukabil 1935 de nispet %6,4 dür. Bunun İstanbul ve İzmir nüfusundaki azalma ile ilgisi vardır. Bonne'a göre bu iki şehrin nüfusu 1910 da sıra ile 1.125.000 ve 320.000 idi.

Bonne'un eseri hakkında İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuasında bir yazı çıkmıştır (Sere: VI sayı 1).

hirler bakımından fakir olması yüzünden, memleketimizde şehir kültürünü köylere yayacak muhtelif canlı merkezler de bulunmamaktadır. Onbeş yıldanberi devam eden sınaileşme politikası sonunda, şehirlerimizin sıhatli ve uzvi olarak, memleketin ihtiyaçlarına uyyun bir şekilde gelişmiş olması çok arzu edilirdi.

Şehirleşme temayülünü bir tehlike sayan telâkkiler Türkiye'de de eksik olmamıştır. [2]. Bu mevzu hakkındaki eski yazılarıma işaret ederek [3] burada daha uzun zaman Türkiye için bu çeşit endişelerin yersiz olacağını tekrar etmek isterim. Bilâkis, devletin güttüğü sınaileşme siyasetinin bir neticesi olarak birtakım canlı merkezler meydana gelecektir. Tartışılması gereken nokta, şehirli nüfus nispetinin artmasından ziyade, bu artışın memleketin her bölgesine nasıl dağıtılacağıdır.

Şehir mefhumunun açık bir tarifini yapmak bu incelemenin planına girmemektedir. Biz nüfusu 10.000 den fazla olan yerlerin gelişmesini karşılaştırmakla yetineceğiz. Bütün bu yerleri şehir saymanın doğru olup olmayacağı ayrıca münakaşa edilebilir. Avrupa memleketlerinde; kuruluş tarzı, iktisadî bünye, halkının hayat görüşü gibi birçok sebeplerden, nüfusu 10.000 den aşağı olan yerlere şehir demek kabildir. Buna mukabil nüfuzu 10 000 den fazla olduğu halde büyük bir köy karakterini muhafaza eden yerler de yok değildir. Bizim memleketimize gelince; hangi taraf kabul edilirse edilsin, nüfusu 10.000 den aşağı olan hiçbir yer şehir mefhumuna giremez. Herhalde 10.000 nüfus sayısı, Türkiye için hiç zorlamadan şehir nüfusunun en aşağı haddi olarak kabul edilebilir. Ve ancak nüfus sayısı 10.000 i aştıktan sonra şehirden bahsetmek mümkün olur. Nüfusu 10.000 i aşan her yerin hakiki bir şehir olamayacağını sözlerimize eklemeliyiz. Fakat 10.000 nüfustan itibaren çeşitli bakımlardan şehirleşmenin başlaması mümkündür. Biz nüfusu 10.000 den yukarı olan her yeri şehir sayarak sayım sonuçlarını inceleyeceğiz.

Şimdiye kadar yapılan dört nüfus sayımının neticelerini mukayese ederken, yanlış sonuçlardan sakınmak için, çok kullanılan bir istatistik metodunu - bilhassa Türkiye'ye ait rakamların özelliği bakımından- bilerek terkediyoruz. Biz muhtelif şehir guruplarını birbiriyle karşılaştırmıyarak aynı yerlerin dört sayımdaki nüfusunu ele aldık. Bu yüzden ilk sayımlarda nüfusu 10.000 i henüz bulmamış olan yerlerde cetvellere

² Alâeddin Cemil Topcubaşı «Köyle imizden akın» Belediyeler Dergisi sayı: 67 sayfa 11.

³ Ernst Reuter: Köylerimizden şehirlerimize akın «Belediyeler Dergisi sayı 75. Bu yazımızda ilk üç genel sayımın rakamları incelenmiştir. «Türkiyede bir şehirleşme temayülü var mı? Siyasi İlimler sayı 126 Aydın Yalçın: «Şehirlerin soysal fonksiyonları» Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi sayı 2, sayfa 375.

girmiş olacaktır. Başka bir ihtimalle de şehirleri tâli guruplara ayırırken karşılaşıyoruz; meselâ, bir yerin dört sayım sonucuna göre aynı gurupta kalmıyarak, bir aşağı veya bir yukarı gurupa geçmesi gerekebilir. Böyle şehirler, rakamların incelenmesi bakımından, en elverişli guruplarda bırakılmıştır. Son sayımlarda görülen bazı beklenmedik neticeler de, geçici sebepler yerine devamlılarını göz önünde bulundurmamak suretiyle, şehirleri guruplandırmamızı emretmektedir. Ayrıntılar için yazımızın sonuna eklediğimiz çizelgelere başvurulmalıdır. Nüfusu 10.000 den yukarı yerlerimizin sayısı 99 dur. Bunlardan ikisi, ana vatana 1938 de kavuştuğu için, (Antakya ve İskenderun) ilk iki sayımda görülmez. Bu 99, bilhassa 97 yerin dört sayımdaki nüfuslarının tutarı şöyle idi:

Yıllar	Genel nüfus	Şehir nüfusu
1927	13 648 270	2 482 234
1935	16 158 018	2 834 533
1940	17 820 950	3 230 695
1945	18 871 202	3 423 413

İki rakam serisinin münasebetlerindeki önemi açıklamak için 1927 ye nispi artışları karşılaştıralım. Her sayımın kendinden evvelkine nazaran nasıl bir sonuç verdiği aşağıda görülmektedir:

Yıllar	Genel nüfus	Şehir nüfusu
1927	100	100
1935	118,39 18,4	114,19 14,2
1940	130,57 10,3	130,15 14,0
1945	138,27 5,89	137,92 5,96

İki sıranın nispi artışlarını karşılaştırdığımız zaman en büyük farkı görüyoruz. 1935: 1927. Bu büyük fark, 1927 genel nüfus sayımının çok doğru bir sonuç vermediği hakkındaki genel kanaatla izah edilebilir [4]. Fakat bu ilk devredeki şehirli nüfus artışının genel artıştan nispeten aşağı ol-

⁴ Celal Aybar: «Türkiye Nüfusunun Artışı» Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi sayı : 1, sayfa 143 «1927 sayımı memlekette ilk defa yapılan sayım olduğu için, idari teşkilâtı nispeten dağınık ve zayıf olmakla beraber halkı da sayım gayelerine karşı şüphe ve kaçınma hislerine kapılacak derecede seviyece geri olan bazı bölgelerde bir kısım insanlar sayımdan hariç kaldı.»

Ömer Celâl Sarçın aynı konu ile ilgili olan şu makalelerine de bak. «Türkiye nüfusunda genç nesillerdeki erkek fazlalığı» İktisat Fakültesi Mecmuası sene 1, sayı 1 sayfa 7 «Çocuk çokluğu ve nüfusun yuvarlak yaşlarda tekâsüfû» aynı mecmua sene 1 sayı 3 sayfa 300.

masından, ilk sayımda köylerde daha çok hata yapıldığı neticesini çıkarabiliriz. Köylerle şehirler arasındaki sayım hatasından ileri gelen farklar, 1935 de bir dereceye kadar denklemiştir. Şehir nüfusunun köy nüfusuna göre daha ağır artışı, 10.000 den yukarı nüfuslu yerleri genel nüfusa nispet ettiğimiz zaman, ilk bakışta göze çarpmaktadır:

1927	% 18,20
1935	% 17,54
1940	% 18,13
1945	% 18,14

Bu nispet bugün dahi 1927 de yapılan ilk sayımdan aşağıdır. Bariz yanlışlardan ötürü, bu iki rakamı birbiriyle karşılaştırmak istemek bile 1945:1940 nispeti de hiçbir yükselme göstermiyor. Nispetin 18,3 den 18,4 e yükselmesi de şehir nüfusundaki durgunluğu değiştirmez.

Bütün durumu açıkça gösteren bu rakamları ele alıp incelememize imkân yoktur. 1950 sayımı normal sulh şartları içinde yapılırsa, elde edilecek sonuçlar, bugün vardığımız neticeleri kuvvetlendirecektir, çünkü, geçici sebepler yüzünden, bugün 10.000 den fazla nüfuslu birçok yerlerin normalin üstünde nüfusa sahip oldukları görülüyor. Askeri sebeplerin neticesi olan bu durum normal zamanlar gelince bir dereceye kadar değişmiş olacaktır.

Rakamlarla açık bir şekilde belirttiğimiz şehir nüfusundaki bu ağır artış, ancak, memleketimizin hakiki iktisadî ve malî durumunu objektif bir şekilde takibetmemiş olanları hayrete düşürebilir. Şehir nüfusunun gelişmesi için gereken başlıca şartlar, bu gelişmeyi gerçekleştirecek olan iktisadî tedbirlerin alınmış olması, başarılı şehir idarelerinin kurulması için de mali esasların yaratılmış olmasıdır. Fakat bugünkü mali mevzuatımız, şehirlerin başarısı için gereken mali şartları sağlamış görünmüyor. Mali meseleler hakkındaki uluslar arası rakamları mukayese etmek şüphe ve çekingenlik göstermekle beraber, bu iş gereken titizlik ve bilgi ile yapıldığı takdirde, bazı faydalı sonuçların da çıkarılabileceğini unutmamalıdır.

Bizim burada incelediğimiz konu için şu nokta önemlidir; Bütün modern memleketlerde mahalli idareler kamu maliyesinin yarısını veya daha fazlasını üzerlerine almışlardır. Bizde ise bu hisse % 20 nin altında görünüyor. Bütün modern memleketlerde ulaşılan nispeti, bize yabancı olan münasebetleri ilgilendiriyor diye ulu orta redde de im-

kân yoktur. Bu olay, tekniğin bugünkü durumunda, mahalli idarelerin, mahalli ihtiyaçların tamini hususunda muayyen bir ehemmiyet arzettiklerini, itiraz götürmez bir şekilde ifade etmektedir. Mahalli idarelere bazı masrafları yapabilme imkânı verilmelidir, çünkü bu yapılmadan modern mânâda bir şehir idaresi gelişemez. Meselâ su ve mesken gibi müşterek zaruri ihtiyaçları karşılamıyacak durumda olan şehir idareleri, yalnız idarî bakımlardan başarısız sayılmakla kalmazlar, aynı zamanda iktisadî ve kültürel hayatın yürüyüşü (devri dâimisi) için gerekli olan ödevlerini de yerine getirmemiş olurlar. Modern şehir hayatının belli başlı ihtiyaçlarını karşılayacak kudrette olmayan belediye idareleriyle şehir teşkiline çalışmak, devamlı ve başarılı sonuçlar vermez. Bunun mümkün olabilmesi için ilgili makamların, memleketin mali bünyesini, zaruri olan belediye ihtiyaçlarının gelişmesini karşılayacak, hiç olmazsa buna yaklaşacak şekilde düzenlemeleri lâzımdır. Bu sebepten, şehirlerin canlı birer iktisadî merkez haline gelmesi, bir bakıma, mali denkleşme meselesidir. Fakat bizde henüz bir mali denkleşme yoktur. Bu yüzden memleketin ihtiyaçlarına uygun bir şehir gelişmesi de vuku bulmamaktadır. Mahalli idarelerimiz için hakiki bir malî denkleşmenin bulunmadığını şimdiye kadar, mahalli idareler maliyesi hakkındaki çeşitli yayınlarımla göstermeğe çalıştım. [5]. Bu hiçbir yönden ciddî bir şekilde ele alınmamakta ve devrimci bir önemi olan Gelir Vergisi kanununda da mali denkleşme meselesine tâli bir malî olay değeri verilmektedir.

Malî denkleşme meselesinin düzenlenmemiş olması, daha doğrusu böyle bir problemin mevcut bile olmayışı ile şehirlerimizin geriliği arasında mutlak bir alâka vardır, ve olayların gerektiği gibi bilinmesi yüzünden bu alâkanın anlaşılmamış olması durumu değiştirmez. Malî denkleşme düzeninin kifayetsizliği bütün şehirlerimiz için varittir. Buna rağmen bazı şehirler vasatinin üstünde gelişmişlerse, sebebin öğrenmek için ayrı ayrı incelemeler yapmak gerekir. Bunun için şehirlerimizi guruplara ayırarak, her gurupun durumunu ayrı ayrı istedim. Bu guruplandırma sayesinde, dikkate değer gelişme sebeplerini gerektiği gibi takibetmek de mümkün olacaktır. Son 18 yılda yapılan dört sayıma göre, guruplar itibariyle şehir nüfusumuz aşağıdaki şekilde gelişmiştir;

⁵ Ernst Reuter : Belediye gelirleri «İktisat Fakültesi Mecmuası sene: V. Sayı: 1 ve «Belediyelerin mali durumlarının denkleştirilmesi ve ıslah imkânları» idare Dergisi sayı: 173

	1927	1935	1940	1945	Artış	
3 Büyük şehir	919.234	1.034.827	1.134.953	1.271.683	45:40	45:27
artış nispeti	100	112,58	123,45	138,33	136.730	352.349
					%	12,05
6 orta şehir	293.236	344.944	392.523	445.791	53.268	152.555
artış nispeti	100	117,68	133,86	152,02	%	13,57
30 büyük kasaba	644.823	734.547	889.442	896.987	7.545	252.164
artış nispeti	100	115,91	137,94	139,11	%	0,85
80 orta kasaba	624.841	720.215	813.777	808.952	-4.825	184.111
artış nispeti	100	118,26	130,24	129,46	%	0,59
99 şehir	2.482.234	2.834.538	3.230.695	3.423.413	19.2718	941.179
artış nispeti	100	114,19	130,15	137,92	%	5,96
				Artmalar	292.872	960.231
				eksilmeler	-100.154	-19.052
				bakiye	192.718	941.111

Bu 99 şehirden 45i vilâyet, 54 ü kaza merkezleridir.

Genel nüfus artışı, mukayeseli bir şekilde, aşağıda görülmektedir:

1927	1935	1940	1945	Artış	
13.648.270	16.158.018	17.820.950	18.871.202	1.050.252	5.222.932
100	118,39	130,15	138,27	%	5,89

Şehir guruplarının genel nüfustaki hissesi dört sayıma göre şöyle gelmiştir:

3 büyük şehir	6,74	6,40	6,37	6,74
6 orta şehir	2,15	2,13	2,20	2,36
30 büyük kasaba	4,74	4,55	4,99	4,75
60 orta kasaba	4,58	4,46	4,57	4,29
99 şehir	18,20	17,54	18,13	18,14

İlk iki gurupun tasnifinde kabul edilen ölçüyü açıklamaya lüzum yoktur. Büyük şehir anlamı (100.000 den fazla nüfuslu yerler) gibi, orta şehir anlamı da herkesçe malûm dur. Yukarıda zikredilen sebeplerden Ankara dört sayımda da birinci gurupa alındı. Çünkü, tabii kuruluşları icabı, büyük şehir karakterini taşıyan bu üç şehrin, mukayese ettiğimiz yıllarda nasıl geliştiğini öğrenmek istiyoruz. Ankara'nın ilk sayımda 100.000 den yukarı nüfusa malik olmaması, iki seneye mahsus olan geçici bir şeydi. Aynı sebeplerden, orta şehir gurupuna her sayımda Eskişehir, Gaziantep, Konya, ve Kayseriyi de ilâve ettik. Bütün bu şehirler, kuruluş ve iktisadî bünye bakımından ötedenberi orta şehir idiler, fakat, diğer şehirlerin de başına gelen talihsizlikler neticesi olarak (harpler gibi) nüfuzları azaldı. Bu şehirle-

rin nüfusunun süratle 50.000 i aşması lâzımdı. 1935 de yalnız Kayseri ve Eskişehir bu rakamı bulamadılar. 1940 da bu eksiğin tamamlandığını görüyoruz. Buna mukabil son sayımda 100.000 i 377 nüfusla aşan Adana'nın bu guruptan çıkarılarak büyük şehirler gurupuna alınması gerekirdi. Böyle bir hareket, hakikî durumu tanımadan rakamlarla oynamaktır. Son sayımdaki nüfusu 50.000 i aşmış olmasına rağmen, Erzurumu bu gurupa almadık, çünkü bu artışın sebepleri geçici tabiattadır.

Büyük kasabalar gurupuna, nüfuzu 20.000 ile 50.000 arasında bulunan yerler girmektedir. Bu gurupa giren kasabalardan bazılarının şehir karakterini taşıyıp taşımadığı münakaşa edilebilir. Fakat her halde bu yerlerin (bilhassa nüfusu 25000 den yukarı olanlar istisnasız) yalnız birer idari merkez olmayıp aynı zamanda önemli birer iktisadî merkez teşkil ettiği de aşikârdır. Tarsus, Adapazarı, Akhisar gibi bazılarının vilâyet merkezi olmamasına rağmen bu gurupa giren kasabaların inkişafında bariz bir benzerlik görülmektedir.

Küçük zırai şehirlerinin son gurupu nüfusu 20.000 ile 10.000 arasında olan yerleri (orta kasabalar) içine alır. Buraların, beledi inkişafın hududunda bulduklarından şüphe yoktur. Bunlardan 23 ü vilâyet merkezi, 37 si ise daha küçük müstakil iktisadi merkezlerdir. Bilhassa buraları uzun zamandan beri şehirleşme temayülü göstermektedir.

Yukarıdaki cetvel muhtelif guruplardaki inkişafın birbirine benzediğini açıkça gösteriyor. Yalnız son zamanlarda ikinci gurupa giren şehirlerin genel artış nisbetinde üstün bir ortalama artışa şahit oluyoruz. Birinci gurupta ise, Ankaranın olağan dışı bir artışla bu gurupta bulunmasına rağmen, büyük şehirlerdeki gelişme de ortalama artışın altında kalmaktadır. Bunlara mukabil, son iki küçük şehirler gurupundaki artışta bariz bir ağırlaşma, hattâ gerileme görülmektedir.

Münferit dört gurupun dört sayım yılındaki nüfusun bütün şehir nüfusu ile mukayese edince, inkişaftaki farklıklar daha açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Şehir nüfusu yüzde hesabiyle, muhtelif guruplara, aşağıdaki şekilde dağılmış bulunmaktadır:

	1927	1935	1940	1945
3 büyük şehir	37	37	35	37
6 orta şehir	12	12	12	13
30 büyük kasaba	26	26	28	26
60 küçük kasaba	25	25	25	24
99 şehir	100	100	100	100

Üç büyük şehrin teşkil ettiği gurupun genel inkişafını Ankaradaki nüfusu 1927 ye nazaran % 305 artmıştır. Son beş senedeki şehir nüfusu artışının % 37 si yalnız Ankarada olmuştur. Buna mukabil 1927 ye nazaran şehir nüfusundaki artış halâ % 30 dur. Ankara şehrinin nüfusu 1927 de şehirler nüfusunun % 6 sını tenkil ettiği halde, son sayımda bu nispet %13 e yükselmiştir. Ankaradaki bu gelişmenin daha bir müddet devam edeceği söylenebilir. Fakat, tam bir gelişme için lüzumlu olan, bütün enstitüleriyle beraber üniversite, devlet kütüphanesi, opera, tiyatro, v. s. gibi diğer müesseselere de sahibolduktan sonra, şehrin nüfusu 300.000 e çıkarsa, merkezileşmeyi diğer şehirlerin zararına olarak daha ileri götürmenin doğru olup olmayacağı haklı olarak tartışılabilir. İstanbul ve İzmirdeki inkişafın âmilleri mevki ve tabii imkânlardır. Bu iki şehir eskiden daha büyüktü. Bugün de kolaylıkla daha çok nüfusa yer sağlayabilirler. Fakat buralardaki inkişaf da son 18 yılın genel gelişme ortalamasına nazaran oldukça geri kalmıştır. Çünkü İstanbul 1927 sayımına nazaran yalnız %122, İzmir ise % 130 artmıştır. Yukarda ileri sürülen sebepler her iki şehir için de kuvvetli birer engel teşkil etmektedir. Fakat her iki şehirde de bir sıra tezahürlerle bariz bir şekilde meydana gelen imkânsızlıklar, bugünkü mali şartlar içinde bile, modern bir belediye idaresi tarafından mükemmel bir şekilde telâfi edilebilir [6]. Mesken meselelerinin Avrupa belediyelerininin tabii işleri arasına girmiş olmasına rağmen, biz de tamamen aksine olarak hemen hiçbir belediyenin bu konuyu ciddi bir şekilde ele almamış olması vakıası şüphesiz engellerin başında gelmektedir. Eğer metotlu ve ikisadi prtensiplere göre çalışan bir belediye idaresi gerekli şartları hazırlamış olsaydı, hinterlandın zenginliği (Marmara ve Ege bölgeleri) gibi topoğrafik durum da önemli nüfus artışlarını mümkün kılardı.

En sağlam gelişme ikinci gurupu teşkil eden orta büyüklükteki altı şehirde müşahede edilmektedir. Bu altı şehirdeki devamlı ve uzvi gelişmenin durmayacağını bütün tahminler gösteriyor. Bu şehirlerin büyümesi hiçbir zaman idare merkezleri olmalarından ileri gelmemektedir. Bunların her biri nüfuz sahaları bir vilâyetin hududunu aşan iktisadi hayat merkezleri teşkil etmektedir. Bundan başka bu altı şehir kendi kuvvetlerine dayanarak, yeni iktisadi hayat yaratıp geliştirebilecek kadar büyümüş olmak mazhariyetine ulaşmışlardır. Bir de modern bir belediye idaresi için gerekli olan mali şartlar sağlanmış olsaydı, bu yerler sade rakam bakımından büyük şehir olmakla kalmazlar, aynı

⁶ Ernst Reuter: «İstanbul Belediyesinin mali durumu» (1937 - 1942) Siyasal Bilgiler okulu Dergisi sayı 3, sayfa 489 ve müteakip.

zamanda dış görünüş, yapı tarzları, halkın meşgalesi ve genel durumu da kültürel gelişmeye ayak uydurmak suretiyle, iktisaden canlı ve kendi kaynaklarıyla yaşayacak hale gelirdi.

Fakat III ve IV üncü gurupların tahlili başka bir manzara göstermektedir, biz bunlara büyük ve orta kasabalar diyoruz. Birincilerin nüfusu 20.000 ile 50.000 ikincilerin 10.000 ile 20.000 arasındadır. Bu iki gurupa giren 90 yerden 48 ini yani çoğunluğun nüfusu 1940 sayımına nazaran mutlak olarak eksilmiştir. 48 şehirdeki gerilemenin tutarı olan 100 154, geri kalan kasabanın artış rakamı olan 102 874 ü tamamen karşılamaktadır. Meselâ Edirne ve Kırklarelinde açık bir şekilde görüldüğü gibi, bu gerilemenin bir kısmını geçici sebeplerle (garnizon küçülmesi) izah etmek kabildir. Fakat bütün bu yerlerdeki devamlı gelişmeyi incelemek istediğimiz takdirde, 1940 daki geçici artmayı bir tarafa bırakırsak bile, yine gerileme ile karşılaşırız. Mütenazır gelişmeler gelecek sayımda da vuku bulacaktır. O zaman, memleketin ortalama inkişafına nazaran, bu yerlerde görülen gerileme temayülü, daha açık bir şekilde meydana çıkacak. Bundan başka nüfusu 25.000 ile 50.000 arasında olan 20 yerden yalnız 5 inde gerilemeye rastlıyoruz. Geri kalan 70 yerden 43 ünün nüfusu azalmıştır.

Bazı artmalar da o kadar azdır ki, bunlar hakiki bir sükûn ifade ederler. 15 yerdeki artış bini bulmaz, bunlardan sekizindeki artış ise 500 den aşağıdır. Sözü ettiğimiz bu yerler, halen, genel nüfus artışına ayak uydurmamakla kalmayıp, geriliyorlar demektir. Buralardan artan nüfus muhakkak göç ediyor. Halkın bir kısmı göç eden şehirler arasında Çoruh, Kastamonu, Yozgat, Amasya, Niğde v. s. gibi bazı vilâyet merkezleri de görülmektedir. Nüfusu duraklama halinde bulunan şehirler arasında Edremit ve Ayvalığın da bulunmasına şaşmamak kabîl değildir. Olayların hakikî çehresiyle göstermesi itibariyle, nüfusu gerileme veya duraklama halinde bulunan bu iki tip şehirlerden bazılarının dört sayımdaki durumunu aşağıda gösteriyoruz;

	1927	1935	1940	1945
Çorum	19 664	20 151	22 776	20 403
Tokat	22 390	21 261	21 447	20 153
Kastamonu	14 590	13 791	13 667	12 565
Amasya	12 824	11 981	13 635	13 364
Niğde	9 463	12 394	13 835	11 364

Bu iki guruptaki, nüfusu duraklama veya gerileme halinde bulunan, şehirlerimize mukabil Denizli, Nazilli (fabrika) Bandırma (liman),

Çankırı (Atış okulu) v. s. gibi, artış ve sağlam bir ilerleme gösteren şehirlerimizde varsa da bunlar istisna teşkil eder.

750.000 kiilometre kareden fazla yüz ölçüsüne malik olmak suretiyle, eski Almanyadan daha geniş bir sahaya yayılmış bulunan Türkiyenin iktisat , münakale ve kültür bakımından geniş sahalar için merkezî birer pazar yeri teşkil etmesi gereken bir çok kasabalarının nüfusça gerileme halinde bulunması veya duraklamasını tabii bir inkişaf olarak karşılamaya imkân yoktur. Geniş sahalar yayılmış olan Türkiyenin üç büyük ve altı orta büyük şehirden daha fazla iktisadi merkezlere ihtiyacı vardır. Sonuncular mevkilerinin önemi dolayısıyla desteklemeye ihtiyaç kalmadan kendi kendilerine inkişaf ediyorlar. Nüfusu gerileyen küçük yerlerin memleket içindeki dağılışı ve önemini daha kati bir şekilde tesbit için son sayımın neticelerinin teferruatıyla yayınlanmasını beklemek icabediyor. Mevcut rakamlar, gerilemenin sanki orta ve doğu Anadolu da daha kuvvetli olduğu intibasını vermektedir. Bu keyfiyet nüfuz bakımından esasen seyrek olan yerlerin daha çok gerilediğini gösterir. Bilhassa bu bölgelerde muayyen şehir merkezlerinin teşekkülü zaruridir. Bu şehirlerin mevcudiyeti köylü halk için geniş ölçüde iktisadî menfaatler sağlar. Olaylardan gerekli neticeler çıkarılması ve eksiklerin telâfisi için lüzumlu tedbirler alınmalıdır. Gerileme sebeplerin birisine yukarda işaret ettik. İşaret ettiğimiz sebep (mali denkleşmenin düzenlenmemiş olması) bu şehirlerin hakiki birer merkez olarak inkişafını imkânsız hale getirmektedir. Bu çeşit güçlükler kasabanın küçüklüğü nispetinde artar. Fakat ana sebebi buralarının kâfi derecede iktisadi inkişafa mazhar olamamalarında aramak lâzımdır. Az çok büyük bir pazarın yaşayabilmesi için gerekli teşbbüs ve hareketleri geliştirerek zarurî ihtiyaçlara cevap verecek olan küçük sanayi buralarda henüz kurulamamıştır. Senelerden beri 20.000 nüfuslu olan ve bu miktarı aşmağa niyeti olmadığı açıkça görülen bir yerin şehir haritasını incelerken 80 den fazla kahvenin bulunduğunu, fakat devamlı mahiyetteki iktisadî faaliyetler hakkında kâfi malûmat veremediğini görüyoruz. Fakat plân nüfusun ileride 50.000 e yükseleceği farzedilerek hazırlandı. Bu durum iktisadi görüşlere tamamen aykırıdır.

Küçük şehir problemi her memlekette önemli bir mesele teşkil eder. Nüfus politikasının gelişmesi ve her şeyden önce nüfusun bütün memlekete dağılışı üzerine tesir edecek olan devlet faaliyetleri mevcut nüfusun her tarafa müsavi ve sıhatli bir şekilde nasıl dağıtılması etrafında toplanır. İdarî taksimat, garnizonların dağılışı v. s. birçok küçük ve orta sanayi işletmelerinin, zirai mahsulleri işleyen teşebbüslerin ku-

rulması kadar önemli rol oynar. İşletmelerin icabında büyük şehirlerden kasabalara nakli çok faydalı olabilir. Bu hususlar için hazırlanacak plân memleketin genel planlaşması çerçevesi içinde önemli bir vazife teşkil eder. Bu konular dikkatli bir şekilde ele alınmazsa memleketin iktisadi kuvvetleri elverişsiz rekabet şartları içinde bozular, bu keyfiyetten de şüphesiz genel gelişme zarar görür [6].

Şehirlerin memleket içinde elverişli bir surette dağılmasına engel olan diğer önemli bir sebep de, bize göre, münakale durumu, bilhassa şose yollarının ihmal edilmiş bulunmasıdır. Memleketin iktisadi gelişmesini takibeden bitaraf her müşahit münakaleyi geliştirmenin, ne kadar önemli olursa olsun, diğer bütün işlerin başına alınması gerektiği fikrine iştirak eder. Memleketin iç pazarlarının birbirine bağlanması için, demir yollarının bir şose şebekesi tarafından (en az 100.000 kilometrelik) tamamlanması gerekir. Ancak bu sayede, iktisadi merkezlerin memleket içinde hakkiyle gelişmesi için gerekli şartlar hazırlanması olur.

İmar işleriyle ilgili makamların da şehirlerimizin nüfuzunu göz önünde bulundurmaları lâzımdır. Bir taraftan iktisadi inkişafı sağlayacak olan tedbirlere gereken önem verilmemekte ve bu alanda istikbale müteallik hazırlıklar yapılmamakta, öte yandan imar sahasında hakiki ihtiyaçlardan uzaklaşmaktadır. (Uzun ve geniş bulvarlar, büyük caddeler). Yeni şehir plânları hazırlanırken müstakbel nüfus hakkında, malî denkleşme meselesi halledilmiş olsa bile, birçok orta ve küçük kasabaların önümüzdeki otuz senede ulaşmasına imkân olmıyan, mübalağalı tasavvurlar hâkim olmakta, hesaplar bu esaslara göre yürütülmektedir. Bu yüzden de güzel plânlar için sıhhatli bir iktisadi gelişmenin esas olduğu ve zarara uğramamak için ters yoldan gitmenin gerektiği anlaşılmamaktadır. Bu küçük tetkikimizde temas edilen meseleler hakkında reçete vermek istememiştik. Bunun için hususi mahiyet-

⁶ Muhtelif şehirlerin nüfus gelişmesindeki farklılıkları daha yakından takip edebilmek için 1940 ve 1945 genel sayımları hakkındaki teferruatlı rakamların elde bulunması şarttır. Münakale durumundaki gelişme, daha doğru bir ifade ile, münakale bakımından elverişsiz bir durumda bulunmak bazı orta Anadolu şehir nüfuslarının gerilemesinde veya duraklamasında belli başlı âmillerden birini teşkil ediyor. Meselâ Aukara - Kayseri hattının güzergâhında bulunmamak, Yozgat şehri için bir gerileme sebebidir. Yozgat ve Kırşehir'in istasyonu olan Yerköy seneden seneye gelişiyor. Bu çeşit araştırmalarda, her istasyon için giren ve çıkan 60 mal veya mal grubu üzerine, Devlet Demir Yolları tarafından dikkatli bir şekilde hazırlanarak, her sene yayınlanan nakliyat İstatistiklerinden faydalanmak, yeni bir hattın önemini belirtmek hususunda, çok faydalı olabilir. Her umumî plânlamada, bilhassa demir yolu güzergâhının üzerinde *iktisadi menfaatler daima göz önünde bulundurulmalıdır.*

te bir sıra etütlere ihtiyaç vardır. Temenni ederiz bunlar yapılacaktır da. Maksadımız, bu konu ile uzun zamandan beri uğraşanlarca bilinen, fakat herkes tarafından tanınmayan bazı olaylara işaret etmek ve bunları mukayeseli rakamlarla tespit etmektir. Öte yandan rakamlar ve istatistik metotları bakımından da incelemeğe değer birçok meseleler vardır. Beş sene aralıkla yapılan genel sayımları, muntazam doğum ve ölüm kayıtlarıyla tamamlamadan genel sayımlar, bir (Torso) kuru gövde halinde kalacak ve bunlara dayanmak suretiyle halli gereken nüfus politikası ve demografik meseleler de uzun zaman arzu edilen verimi sağlamlayacaktır.

Sıtma salgınları yaz ve sonbahar aylarında olur. Sebebi de sivrisineklerin bu aylarda üreyip uçması, çoğalması ve bizi sokmasıdır. Yemişlerden, bataklık ve sazlığın fena kokulu havasından sıtma olmaz. Sıtmayı sivrisinek bulaştırır.

I — Büyük şehirler (100.000 den fazla nüfuslu)

Şehirler	1927	1935	1940	1945	Artış	
					45:40	45:27
1 İstanbul	690.857	741.148	793.749	844.990	50.141	153.233
2 İzmir	153.924	170.959	183.762	200.088	16.326	46.164
3 Ankara	74.553	122.720	157.242	227.505	70.263	152.952
3 Büyük şeh.	919.344	1.034.826	1.134.953	1.271.683	136.730	352.349
II — Orta şehirler (Nüfusları 50.000 — 100.000)						
1 Adana	72.527	76.473	88.119	100.377	12.248	27.790
2 Bursa	61.690	72.187	77.598	86.021	8.423	24.331
3 Eskişehir	32.341	47.045	60.742	80.021	19.354	47.755
4 Gaziantep	39.998	50.965	57.132	62.775	5.643	22.777
5 Konya	47.496	52.093	56.465	58.834	2.369	11.338
6 Kayseri	39.134	46.181	52.467	57.698	5.231	18.338
6 orta şehir	293.236	344.944	392.523	445.791	53.268	152.555
A 9 şehir	1.212.570	1.379.771	1.527.426	1.717.474	189.998	504.904
% artış nispeti	100	113,79	125,97	141,63	Bu şehirlerin hepsi Vı- leyet merkezidir. Mu- kayese hepsinin nüfu- sunun arttığını gösteri- yor	
Genel nüfustaki hissesi	8,88	8,54	8,57	9,10		

III — Büyük Kasabalar
(20.000 - 50.000 nüfuslu)

ŞEHİRLER	1927	1935	1940	1945	Artış	
					45:40	45:27
1 Erzurum	31.457	33.104	47.613	52.534	4.921	21.077
2 Sivas	28.498	33.890	41.730	45.419	3.689	16.921
3 Diyarbakır	30.709	34.642	42.555	41.260	— 1.295	10.551
4 Malatya	20.737	27.926	36.292	41.559	5.267	20.822
5 Samsun	30.372	32.482	37.216	38.417	1.202	8.045
6 Zonguldak	11.947	20.603	27.972	36.679	8.707	24.732
7 Urfa	29.098	31.721	35.266	36.635	1.369	7.537
8 Maraş	25.982	29.402	27.744	36.404	8.660	10.422
9 Balıkesir	25.740	26.699	30.110	33.900	3.790	8.160
10 Mersin	21.171	27.620	30.007	33.086	3.079	11.915
11 Manisa	28.684	30.877	37.623	32.142	— 5.481	3.458
12 Trabzon	24.587	29.682	32.789	29.551	— 3.238	4.964
13 Edirne	34.528	36.121	45.680	29.404	— 16.276	— 5.124
14 Adapazarı	22.534	24.830	25.793	29.263	3.470	6.729
15 Afyon	23.422	24.159	25.897	29.083	3.186	5.661
16 Tarsus	21.872	24.382	27.643	28.789	1.146	6.917
17 İzmit	15.215	18.693	29.120	28.120	— 1.000	12.905
18 Antakya	—	—	26.939	27.517	578	27.517
19 Kilis	22.668	24.620	26.558	27.014	456	4.346
20 Antalya	17.365	22.993	24.957	25.050	93	7.685
21 Elâzığ	20.052	23.187	25.465	23.739	— 1.726	3.687
22 Akhisar	18.026	21.192	22.739	23.025	286	4.999
23 Kars	13.901	18.059	24.755	22.264	— 2.491	8.363
24 Turgutlu	16.897	21.676	22.932	22.719	— 213	5.822
25 Çanakkale	8.515	11.495	24.621	22.215	— 2.406	13.700
26 Tire	18.747	20.461	21.495	22.032	537	3.885
27 Çorum	19.664	20.151	22.776	20.403	— 2.373	739
28 Tokat	22.390	21.261	21.447	20.153	— 1.294	— 2.237
29 Mardin	23.252	22.517	23.270	18.519	— 4.751	— 4.733
30 Ödemiş	16.793	20.732	20.438	20.092	— 346	3.299
Yekûn	644.823	734.547	889.422	896.987	7.545	252.164
Antakya hariç	644.823	734.547	862.503	869.570	6.967	224.647
Artan şehirler					17: +50.435	27: +264.258
Eksilen şehirler					13: -42.890	3: - 12.094
Artış bakiyesi					+7.545	+252.164
% artış nispeti	100	113,91	133,76	134,84		
Genel nüfustaki hissesi	4,72	4,55	4,55	4,75		
23 ü vilâyet merkezi 7 si Kaza merkezidir						

IV — Orta kasabalar (10.000 - 20.000 nüfuslu)

	1927	1935	1940	1945	Artış	
					45:40	45:27
1 Denizli	15.787	17.345	19.461	20.083	622	4.296
2 Kütahya	17.282	17.785	18.297	19.859	1.562	2.577
3 Nazilli	9.925	12.005	16.478	18.877	2.399	9.552
4 İskenderun	—	—	11.859	18.629	6.770	18.129
5 Uşak	16.979	17.567	18.149	18.530	381	1.563
6 Aydın	11.978	15.086	17.732	18.488	756	6.510
7 Bandırma	11.127	13.285	15.715	17.461	1.746	6.334
8 Siverek	14.962	15.137	16.711	17.385	674	2.423
9 İsparta	15.979	18.433	18.313	17.273	— 1.040	1.294
10 Bergama	13.233	14.837	14.569	16.341	1.772	3.118
11 Zile	15.377	15.168	14.873	16.290	1.417	913
12 Siirt	15.099	16.036	17.086	16.230	— 856	1.131
13 Merzifon	11.334	13.058	13.301	16.120	2.819	4.786
14 Ereğli K.	7.476	9.544	12.561	16.077	3.516	8.601
15 Nevşehir	13.445	14.135	14.115	15.248	1.133	1.803
16 M. Kemal P.	13.072	14.798	13.919	15.016	1.097	1.944
17 İnegöl	11.882	13.079	13.740	14.910	1.170	1.944
18 Çankırı	8.847	9.744	10.235	14.641	4.406	5.794
19 Burdur	12.805	13.697	14.603	14.462	— 141	1.656
20 Kırıkkale	3.500	4.599	11.484	14.423	2.939	10.923
21 Van	6.981	9.362	11.785	14.347	2.562	7.366
22 Kırklareli	12.844	20.891	32.232	14.275	— 17.957	1.431
23 Tekirdağ	14.596	20.354	17.081	14.193	— 2.888	— 376
24 Rize	13.881	14.717	15.036	14.174	— 862	293
25 Kırşehir	12.745	14.052	13.336	13.808	872	1.063
26 Ayvalık	13.549	13.088	12.286	13.680	1.394	131
27 Sarıkamış	4.327	7.708	15.279	13.380	— 1.899	9.053
28 Ceyhan	7.317	10.177	10.007	13.228	3.221	5.911
29 Amasya	12.824	11.981	13.635	13.141	— 494	312
30 Gelibolu	5.445	6.637	12.713	12.712	— 1	7.267
31 Erzincan	16.092	16.144	12.096	12.630	534	— 3.462
32 Akşehir	9.293	10.335	12.502	12.684	122	3.331
33 Edremit	12.161	12.556	10.501	12.582	1.081	421
34 Kastamonu	14.590	13.791	13.667	12.565	— 1.102	— 2.025
35 Muğla	10.128	10.983	13.370	12.544	— 826	2.416
36 Karaman	8.182	9.060	12.489	12.529	40	4.347
37 Giresun	11.814	13.967	16.273	12.436	— 3.837	622
38 Çorlu	7.939	11.796	16.979	12.509	— 4.470	4.570
39 Lüleburgaz	5.323	11.493	14.113	12.273	— 1.840	6.950
40 Söke	10.390	10.912	11.472	11.887	415	1.497
Yekûn	449.861	515.278	590.053	590.053	+ 7.807	+147.999

Şehirler	1927	1935	1940	1945	Artış	
					45:40	45:27
41 Develi	9.506	10.100	10.885	11.365	480	1.859
42 Niğde	9.463	12.394	13.835	11.364	— 2.471	1.901
43 Bafra	8.162	10.260	10.947	11.299	352	3.117
44 Karacabey	7.427	9.243	10.947	11.105	714	3.678
45 Bitlis	9.050	9.994	12.002	10.780	— 1.222	1.730
46 Osmaniye	4.968	8.584	8.988	10.758	1.770	5.790
47 Tosya	9.676	10.048	9.882	10.740	858	1.064
48 Birecik	9.100	9.659	10.445	10.688	243	1.588
49 Bor	8.762	9.323	10.598	10.665	67	1.903
50 Bayındır	9.500	9.647	10.445	10.618	1.087	1.116
51 Yozgat	10.998	13.661	14.913	11.576	— 3.337	578
52 İskilip	10.303	10.698	10.039	10.453	— 414	150
53 Ordu	8.209	10.115	10.192	10.392	200	2.183
54 Menemen	9.513	13.377	12.634	10.616	— 2.018	1.103
55 Adıyaman	8.644	10.299	11.522	10.223	— 1.299	1.579
56 Salihli	8.936	9.961	10.330	10.221	— 109	1.285
58 Uzunköprü	7.191	9.127	9.975	10.209	234	3.018
59 Bayburt	8.368	9.460	13.500	9.797	— 3.703	1.429
60 Kırkağaç	7.373	10.339	10.864	9.509	— 1.355	2.136
	9.811	8.654	12.253	8.716	— 3.537	— 1.095
Um. Yekûn	174.980	204.943	223.724	211.092	— 12.632	36.112
	449.861	515.272	590.053	597.860	+ 7.807	147.999
60 orta kasaba	624.841	720.215	813.777	808.952	— 4.825	184.111
İskenderun hariç	624.841	720.215	801.918	790.323	— 11.595	165.482
Artan şehirler				25: 52.439	56: 191.069	
Eksilen şehirler				35: — 57.264	4: — 6.958	
Yekûn				60 — 4.825	60 184.111	
% Artış nisbeti	100	115,26	130,24	129,46		
Genel nüfustaki hissesi	4,28	4,46	4,57	4,29		

23 ü vilâyet merkezi, geri kalan 37 si kaza merkezidir.